

O‘ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDAGI ZONIM KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING ETIMOLOGIK XUSUSIYATLARI O‘RGANILISH TARIXI

Safarboyeva Yulduzxon,
*Ajiniyoz nomidagi Nukus
Davlat Pedagogika Instituti
tayanch doktoranti*

Esemuratova Zulfiya,
*Nukus shahar 1-sonli kasb
hunar maktabi o‘zbek tili
o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada, etimologiya sohasi, bugungi kunga qadar o‘zbek va qoraqalpoq tillarida olib borilgan etimologik tadqiqot ishlari, frazeologik birliklarning kelib chiqish va shakllanish tarixiga bag‘ishlangan izlanishlar natijalari xususida so‘z boradi.

Tayanch so‘zlar frazeologik birliklar, zoonim, etimologiya, iboralar, etimologik tahlil, etimologik lug‘atlar.

Dunyo xalqlar, madaniyatlar, qadriyatlarining turfa xilligi bilan go‘zal.

Ammo, xalq va millat o‘zaro yakdil axloqiy normalar, o‘xshash qadriyatlar va mushtarak maqsadlar bilangina o‘zligini yo‘qotmasligi, taraqqiy etishi va o‘z jozibasini saqlab qolishi mumkin. Shunday xususiylik va go‘zallikni namoyon etuvchi qadriyatlardan biri, shubhasizki, tildir. Til bu nafaqat muloqot vositasi, u unda so‘zlashuvchi insonlarning milliy-madaniy o‘ziga xosligi, qarashlari, axloqi, donishmandligi, odatlari, ishonchi, e‘tiqodi, tarixi, buguni va kelajagiga oid ma‘lumotlarni aks ettiruvchi misli bir ko‘zgu. Til – o‘rganish, tadqiq etish, taqqoslash uchun eng boy manbalardan biridir. Balki shu sababdan tilshunoslik so‘nggi yillarda ilmiy tadqiqotlar soni bo‘yicha yetakchi sohalardan biri bo‘lib kelmoqda.

Ushbu tadqiqotda biz tilshunoslik ilmining material va mazmun jihatdan nihoyatda boy bo‘lgan tarmog‘i - frazeologiya borasida so‘z yuritamiz.

So‘nggi yillarda o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi frazeologik birliklar qiyosiy tadqiqi borasida qator izlanishlar olib borildi. Biroq bu ishlarning asosiy qismi ularning semantikasi, struktur xususiyatlari va lingvomadaniy aspektlariga qaratilgan bo‘lib, etimologik tahlil bo‘yicha yondashuv anchayin kam. Asosiy qismi xalq og‘zaki ijodi mahsuli hisoblangan frazeologik birliklarning kelib chiqish tarixi xususida so‘z borganda, aniq manbalarni namoyish etuvchi etimologik lug‘atlar o‘zbek tilshunosligida hali mavjud emas. Shu nuqtai nazardan, frazeologik birliklarning kelib chiqish tarixi masalasida izlanishlar olib borishga qaror qilindi va tarixiy- tadrijiy taraqqiyot davomida frazeologik birliklar ma‘nosining

anglashiluvdagi o'zgarishlar, o'ziga xosliklari sabab va omillarini ochib berishda lingvokognitiv tadqiq ham olib borilishi nazarda tutildi.

Material jihatdan boy bo'lgan frazeologik birliklar qatlamidan zoonim komponentli frazeologik birliklar qismining tanlab olinishi ish spesifikasini ta'minlab, tahlillash jarayoni obyektlarini aniq belgilaydi va tadqiqotning guruhlash tamoyili asosida amalga oshirilishiga zamin yaratadi. Aynan zoonim komponentli frazeologik birliklarning tanlanishi esa insoniyat hayotida hayvonlar va ular bilan bog'liq munosabatlarning tutgan o'rni, ahamiyati, zoonimlarning ramziy ma'noda faol qo'llanilish darajasini inobatga olganligi bilan bog'liq bo'lib, ushbu omillar mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Adabiyotlar sharhi : Ushbu soha XX asrda fan tarmog'i sifatida rivojlanishni boshladi. Jahon tilshunoslari ushbu taraqqiyot tarixini shveysariyalik fransuz olimi Charles Bally (1865-1947) nomi bilan bog'laydilar. U frazeologiyani "bog'langan birikmalarni o'rganish" ilmi deb hisoblagan. U "tilning bir qismiga aylangan kombinatsiyalar frazeologik iboralar deyiladi" -deya ta'rif bergan. Olim "French stylistics" va "Essay on sytlistics" kabi asarlarida frazeologiya uchun alohida bo'lim bag'ishlagan va ushbu ishlari orqali frazeologiya nazariyasiga asos solgan.

Rus tilshunosi Kunin "Frazeologik birliklar tilning yuqori informativ birliklaridir; ularni "bezatish" yoki "ortiqchalik" deb hisoblash mumkin emas. Frazeologik birliklarning shunga o'xshash talqini ba'zi asarlarda uchraydi va hozirda eskirgan. Frazeologik birliklar lingvistik universalialardan biridir, chunki frazeologik birliklarsiz tillar mavjud emas",¹ -deb frazeologizmlarning ahamiyatini baholaydi.

Frazeologiyani olimlar shu kunga qadar turli ta'riflar bilan ifodaladi. Biroq, hali umuman qabul qilingan yakdil ta'rif mavjud emas. Klassifikatsiya nuqtai nazaridan ham 2 xil yondashuv bor (keng va tor). Tadqiqotlar ikkala doirada ham amalga oshirib kelinmoqda. Uning so'z sifatida yasalishi esa yunon tili bilan bog'liq bo'lib, *phrasis* – "gapirish usuli", "ifoda" va *-logia* – "ta'limot" so'zlari birlashmasidan kelib chiqqan.

Frazeologiyani o'rganishda rus tilshunoslari ham salmoqli ishlar olib borishgan; o'zbek olimlari tomonidan ularning ishlari keng qamrovda o'rganilgan. Xususan, Bekmurod Yo'ldoshevning "O'zbek frazeologiyasi va frazeologiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti"² monografiyasida keltirib o'tilganidek, "Rus tilshunosligida

¹ Kunin A. V. Kurs frazeologii sovremennogo angliiskogo yazyka. Moscow. 1996. - 5b

² Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeologiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti. Samarqand. 2013. 112-113-b.

frazeologik birliklar bilan tadqiqotchilar XVIII asrdan boshlab shug'ullanib kelmoqdalar. Jumladan, M. V. Lomonosov rus adabiy tili lug'atini tuzar ekan, bunda so'zlar bilan bir qatorda "xalq (Rossiya) maqollari", "frazeslar" va "idiomatizmlar" o'z ifodasini topishi lozimligini alohida ta'kidlagan edi. " Darhaqiqat, Vladimir Vinogradov 200 dan ortiq nashrlari bilan rus tili, rus adabiy tili tarixi, so'z boyligi, leksikologiya, frazeologiya, rus tilshunosligi tarixi va umumiy tilshunoslikga oid ko'plab masalalarda o'z so'zini ayta olgan olim. U o'z ishlarida tilning frazeologik vositalari tahliliga alohida e'tibor qaratib, soha rivojiga munosib hissa qo'shdi. V. Vinogradov frazeologik birliklarni *frazeologik birikma*, *frazeologik chatishma*, *frazeologik butunlik* kabi turlarga ajratadi. Bu tor doiradagi klassifikatsiya edi. Shuningdek, frazeologiya sohasining o'rganish obyekti sifatida nafaqat birikmalar, balki maqol va matallarni ham tahlil qiluvchilar yo'nalishi ham mavjud bo'lib, ushbu yondashuv Kuninning 4- guruh – kommunikativ frazeologik birliklarni klassifikatsiyaga kiritgani va "frazeologik birliklar butunlay yoki qisman ko'chma ma'noni ifodalagan turg'un birliklardir" dagan ta'rifni bergani bilan xarakterlanadi. Biz ham ishimizni keng yondashuv asosida olib borishga qaror qildik va zoonim frazemalarni ham tadqiqotimiz o'rganilish obyekti sifatida oldik.

Qoraqalpoq tilshunosligida frazeologizmlar birinchi marta 1968-yilda Ye.Berdimuratovning "Hozirgi zamon qoraqalpoq tili leksikologiyasi" asarida ilmiy nazariy ma'lumotlar keltirilgan. [8] Muallif frazeologizmlarni erkin so'z birikmalariga qarama qarshi qo'yib, atamalarni ham, maqol-matallarni ham frazeologizmlar tarkibiga kiritadi.

Keyinchalik, frazeologizmlarning lug'atlarda berilish masalalari S.T.Naurizbayeva tomonidan maxsus tadqiq etilgan. [9] Frazeologizmlar bo'yicha J.Eshbayev tomonidan "Qoraqalpoq tilining qisqacha frazeologik lug'ati" yaratilgan. Bu aynan shu sohadagi ilk lug'at hisoblanadi. [10] Frazeologizmlar gap tarkibida murakkab birliklar sifatida ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, tuzilishi jihatdan murakkab qo'shma gapga teng turlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Qoraqalpoq tilidagi frazeologizmlarning ushbu turi G.Aynazarovanning dissertatsiyasida maxsus tarzda o'rganilgan. [11] Qoraqalpoq tilshunosligida turg'un so'z birikmalari bo'yicha bir qator ilmiy ishlar olib borilganligi so'zlarimizning tasdiqidir.

Qoraqalpoq tilidagi frazeologizmlar lug'ati J.Eshbayev, T.Jumamuratov [12], Q.Paxratdinov va Q.Bekniyazovlar [13] tomonidan tuzilgan. E.Berdimuratov o'z ilmiy izlanishlarida [14] frazeologiyani leksikologiyaning bir tarmog'i sifatida ko'rsatadi. J.Tanirbergenov qoraqalpoq tilidagi fe'l frazeologizmlar bo'yicha tadqiqot ishlarini [15] olib bordi. B.Yusupova qoraqalpoq tili frazeologiyasi bo'yicha tadqiqot

ishlarini [16] nashr ettirdi. Qoraqalpoq tilidagi frazeologizmlar leksika sohasida o'rganilsa ham frazeologiya bo'limi doirasida olib borilgan ilmiy izlanishlar ularning boshqa birliklardan farqli tomonlarini ilmiy jihatdan ochib berish bilan bir qatorda maxsus o'rganiladigan sohani shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar frazeologizmlarni o'rganishda bir qator muammolarga duch kelishini ta'kidlashadi.

Qoraqalpoq tilida frazeologizmlarning grammatik tarkibi va tuzilishi masalalari, yasaliş yo'llari maxsus tarzda o'rganilgan emas. Faqat E.Berdimuratov, J.Eshbayev va G.Aynazarovalarning tadqiqotlarida frazeologizmlar grammatik tarkibi jihatidan fe'l frazeologizmlar, ot frazeologizmlar, sifat va ravish ma'noli frazeologizmlar deb to'rtta guruhga ajratganlar.³

Qoraqalpoq tilshunosligida teng ikki komponentli frazeologizmlarni tadqiq qilgan olim G. Aynazarova ularni bir necha mazmuniy guruhlariga ajratgan. Ulardan biri hayvonotlar dunyosi bilan bog'liq frazeologizmlar deb atalgan. Muallif quyidagilarni ta'kidlaydi: "Hayvonotlar dunyosiga bog'liq atamalar ishtirokida yasalgan teng ikki komponentli frazeologizmlar: palapan basyna, turimtay tusina; uyrek uship, g'az qong'an; ingendey qayisip, botaday bozlaw; jilanday jiljip, tulkidey jortip; iyt iyessin, pishiq biykesin; arqasin biyt jep, tapqanin iyt jep, urerge iyti, sig'arg'a biyti joq va b."⁴

Har bir hayvon atamasi bilan kelgan frazeologizmning o'zi bir qancha ma'no, uslubiy va boshqa xususiyatlari bilan xarakterlanadi", – deb ko'rsatadi. Komponentlaridan biri aytib o'tilgan hayvon nomlaridan birini bildiradigan frazemalarning ma'nolari aniqlanib, ularga misollar keltiradi. "Qo'y" komponentli frazema haqida shunday deydi: "Qo'y – xalq tushunchasida ijobiy xususiyati bilan ma'lum hayvon. "Qo'y" atamasi bilan berilgan frazeologizmlarda ham ijobiy, yoqimli ma'nolar bor deya o'z fikrlarini bildiradi. Tilshunos N.Jalg'asov "Proverbial tuzilmalarda insonni baholashning pragmatik va lisoniy-madaniy xususiyatlari (ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillari misolida)" nomli dissertatsiyasida qoraqalpoq tilidagi zoonim komponentli paremiyalarni ham tahlil qiladi. Insonning xususiyatlarini, xarakterini tasvirlashda ularning bajaradigan uslubiy vazifalarini tahlilga tortadi.

Yuqoridagi fikrlardan ma'lum bo'ladiki, qoraqalpoq tilshunosligida frazeologizmlar, jumladan zoonim komponentli frazeologizmlar ham semantik,

³Абдуллаев Ш.Д. Таржима асарларда фразеологизмлар семантикаси (Т.Қайипбергенов асарларининг ўзбекча таржимаси асосида). НДА. - Тошкент: 2006. – 21 б

⁴ Бегжанов Т.Б., Кошанов К.М. Вопросы использования фольклорных материалов в изучения курса фразеологии // Туркий филологиясының актуаль мәселелери. – Некис, 2008. – Б. 87.

tarixiy-etimologik, pragmatik, lingvokulturologik va boshqa aspektlarda o'rganilsa, tilshunoslik uchun juda foydali bo'lar edi. Zero, til birliklarining barcha xususiyatlarini ochib berish va uni xalqimizga yetkazish tilshunoslar oldidagi ulkan vazifa hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi: Frazeologik birliklar etimologiyasini o'rganish juda keng va chuqur yondashuvli tadqiqotni talab qiladi. Shuning uchun, ilmiy aniqlikni ta'minlash maqsadida imkon qadar ko'p manbalarni o'rganib, solishtirib, tekshirib chiqish, berilajak xulosalar uchun dalillar to'plash, asosga ega bo'lmagan farazlar borasida esa bir to'xtamga kelish zarurati mavjud.

Zoonimlar - bu fauna olami vakillari nomlari bo'lib, bu nomlar turli xil hayvonlar, qushlar, hasharotlar, sudralib yuruvchilar, o'rgimchaksimonlar, baliqlarni anglatishga yordam beradi. Frazeologik birliklar - tilda tarkib topib, ko'chma ma'no ifodalaydigan, ma'nosi bir so'zga teng keladigan turg'un birikmalardir.

Etimologik tadqiqot - bu so'zning kelib chiqish tarixini o'rganishga qaratilgan ilmiy izlanish turi bo'lib, u diaxron yondashuv asosidagi tahlillarni talab etadi. Ushbu tadqiqotning metodologik asosini umumiy tilshunoslik va frazeologiya sohasidagi taniqli olimlarning nazariy qarashlari va amaliy xulosalari tashkil etadi. Ko'plab olimlar ushbu sohada ilmiy izlanishlar olib borishgan: A. I. Smirnitkiy, V. V. Vinogradov, N. N. Amosova, A. V. Kunin, Ch. Balli, N. F. Alefirenko, L. P. Smit, A. I. Molotkov, N. M. Shanskiy, V. N. Telia. Frazeologiya sohasida o'zbek olimlarining ham o'z o'rnini bo'lib, ular: Sh. Rahmatullaev, M. K. Xaliqova, Sh. D. Abdullayev, G. E. Hakimova, A. Haydarov, A. Mamatov va boshqalardir.⁵

Tadqiqotimizni o'tkazish uchun biz - tavsif usuli (tadqiqot ishining asosiy nuqtalarini tavsiflash uchun); -qiyosiy tahlil (o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi tadqiqot ishlarini solishtirish), - komponentli tahlil (komponent: butun frazeologik birlik yoki iboralardan zoonimlarni olish va uni tahlil qilish); -tekshirish muammosi bo'yicha adabiyotlarni tanqidiy tahlil qilish (tadqiqot mavzusiga bag'ishlangan ilmiy masalalarni tahlil qilish) kabi metodlardan foydalandik.

Tahlil va natijalar: Tadqiqot izlanishlari davomida shunga amin bo'lindiki, frazeologik birliklar obyekt sifatida ko'plab tilshunos olimlarni o'ziga maftun etib kelmoqda. Ularning ayniqsa, semantik, struktur va lingvomadaniy xususiyatlari ko'p o'rganilgan. Etimologik tadqiqotlar doirasida esa o'rganilishga ehtiyoj mavjud bo'lgan mavzular, javobini topib ulgurmagani savollar bisyor. Buning sabablari haqida mulohazalarini bo'lishar ekan, filologiya fanlari doktori, professor

⁵ Vinogradov V. V. Osnovniye ponyatiya russkoy frazeologii kak lingvisticheskoy dissiplini. Izbrannyye trudi. Leksikologiya i leksikografiya. – M. , 1977. – 118 b.

Do'stmamat Qulmamatov, o'zbek tili so'zlari etimologiyasiga oid tadqiq etilishi kerak ko'plab muhim manbalar arab yozuvida mavjudligi va unday adabiyotlar bilan ishlay oladigan, yoki ishlashni xohlaydigan tilshunos mutaxassislarimiz yetishmasligi masalasini ta'kidlab o'tadi. Etimologiya tilshunoslikning muhim va qiziqarli bo'limlaridan biri bo'lib, u so'z va morfemalarning kelib chiqishi va shakllanishini o'rganadi. Uni shuningdek, so'zning kelib chiqishini aniqlashga qaratilgan tadqiqot usullari majmui sifatida ham ta'riflash mumkin bo'lib, tarixiy nuqtai nazardan esa "grammatika" ma'nosida qo'llanilish holatlari ham kuzatiladi (XIX asr).

O'rta asrlarda etimologiya sohasida u qadar ko'p ishlar amalga oshirilmagan. Ispaniyaning Sevili arxiyepiskopi O'rta asrlar etimologiyasining eng ko'zga ko'ringan vakili bo'lgan. O'rta asrlar Ensiklopediyasi asoschisi Isidor Sevilsky (ispancha *San Isidoro de Sevilla*) (mil. av. 560-636) "Etimologiya" (Lotin etimologiyasi) kitobi muallifi hamdir. U narsalarning qiymatini etimologiyaning asosiy obyekti sifatida e'tirof etgan va ma'lum bir so'zlar etimologiyasini juda oddiy usulda tushuntirishga harakat qilgan.

Tilni tarixiy jihatdan ham o'rganish ahamiyatining yuqoriligi XIX asr boshlarida yuzaga kelgan qiyosiy-tarixiy tilshunoslik metodi bilan yanada isbotlandi. Chunki u vaqtga qadar tilni o'zgarimas hodisa sifatida bilishgan va nega ba'zi tillar o'rtasida o'zaro o'xshashlik borligi masalasiga ilmiy yechim topa olishmagan.

"Etimologik tahlilning maqsadi muayyan so'zning qachon, qaysi tilda, qanday yasaliş qolipi bo'yicha, qaysi til materiali asosida qanday shakl va ma'noda paydo bo'lganini aniqlashdir. Etimologik tahlilning asosiy metodi qiyosiy-tarixiy usul bo'lib, u fonetik qonuniyatlar, morfologik qoidalar, morfologik o'zgarishlarga tayanib ish ko'radi. Bunday tadqiqot natijalari til tizimi va strukturasiidagi turli jarayonlarni hamda so'zlarning etimologik ma'nolarini aniqlashda, etimologik lug'atlar tuzishda ahamiyatlidir." Ilmiy adabiyotlar, dissertatsiyalar, monografiya va lug'atlarni o'rganib tahlil etar ekanmiz, sohada o'z yechimini kutayotgan qator masalalar borligiga guvoh bo'ldik. Frazeologik birliklar etimologik lug'atini tuzish ahamiyatli vazifa bo'lib, uning uchun materiallar yig'ish, tadqiqotlar olib borish lozim. M. Dadaboyev ta'biri bilan aytganda, "Har qanday tilning so'z boyligi u tarixiy, yoki zamonaviy tusda bo'lmasin, insonlar tomonidan tuziladigan rang-barang lug'atlarda ma'lum darajada aksini topadi. Lug'at til so'z boyligini o'zida saqlovchi akkumulyator vazifasini bajaradi. Bugun muayyan tilshunoslikning qay darajada rivojlangani, takomil topgani ayni tilda yaratilgan lug'atlarning turi, miqdori va sifati bilan o'lchanmoqda." Etimologiya tilshunoslikning ko'plab sohalari bilan chambarchas bog'liq. Leksikologiyada so'zning semantikasi o'rganiladi, so'zning

ma'nolari qanday va qanday ketma-ketlikda rivojlanishi, ulardan qaysi birini birlamchi deb hisoblash kerakligi aniqlanadi. So'z yasashning ko'plab savollari etimologik ma'lumotlar asosida hal qilinadi. Morfologiya tadqiqotchilari, ayniqsa, gap bo'laklarning paradigmikasiga, so'zning morfemik tuzilishiga kelganda, etimologiyaga ham murojaat qilishadi.

Etimologiya oxiri yo'q ummon kabidir. Chunki so'zning paydo bo'lgandan bugungacha bo'lgan davrdagi shakl va ma'nolarini tahlil qilib bo'lganimizda ham, u yana o'zgarishda davom etaverishi mumkin.

Ma'lumotlar doimiy ravishda ilmiy izohlar bilan qayd etib borilmasa, kun kelib avlodlarimiz bugungi yoziqlarni noto'g'ri talqin qilishi, natijada tarix, madaniyat, qadriyat, e'tiqod va deyarli barcha sohalar xususida yanglish xulosaga kelishi mumkin.

O'zbek tilshunosligida etimologiya tadqiqi borasida so'z yuritganda esa o'zbek tilshunosligining zabardast vakillaridan biri hisoblanmish Shavkat Rahmatullayev nomi birinchilardan bo'lib tilga olinadi. Uning "O'zbek tilining etimologik lug'ati" kitobi 3 jildan iborat bo'lib, jildlar 2000, 2003, 2009-yillarda nashr etilgan va kitoblar o'zlashma so'zlarning qaysi tildan kirib kelganiga ko'ra turkumlangan. Shuningdek, Sh.Rahmatullayev "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" (1978), "O'zbek frazeologiyasining ayrim masalalari" (1966) kabi qator ishlar muallifi hamdir.

O'zbek frazeologik birliklari mazmuni, variantlari va ba'zilarining kelib chiqish tarixi xususida ma'lumotlar taqdim etuvchi to'plam Shotursunqori Shomaqsudov va Shuhrat Shoraxmedovlarning birgalikdagi mehnati samarasi bo'lib, 2001-yilga nashrdan chiqqan ushbu kitobni mualliflar "Ma'nolar maxzani" deya nomlashgan. Alifbo kesimidagi ketma-ketlikda berilgan qariyb 20 ming hikmatli so'zga izoh berilarkan, olimlar ularning variantlari, hozirgi kunda muomaladan chiqqan so'zlarining lug'aviy ma'nosi va kelib chiqish tarixiga oid ma'lumotlarni taqdim etadilar. Ushbu kitob o'zbek xalqi maqollari etimologiyasi xususida yozilgan kam sonli manbalardan biri hisoblanadi. "O'zbek frazeologiyasi va frazeologiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti" monografiyasida (2-nashr, 2013) Bekmurod Yo'ldoshev sohada olib borilgan ishlarni, vazifa va kamchiliklarni atroflicha tahlil etgan. Frazeologiya xususidagi doktorlik dissertatsiyalari, monografiyalar, maqola va lug'atlarni tilga olar ekan, muallif ishlarning topilmalari barobarida kamchilik, yo g'alizliklariga ham ilmiy tanqid ko'zi bilan qaraydi. Monografiyaning umumiy xulosalarini bayon qilar ekan, "frazemalarning tarixiy taraqqiyotini diaxron yo'nalishda tadqiq etish e'tibordan chetta qolib ketmoqda" deya kuyunib, "O'zbek

tilining frazeologik kartoteka fondini tashkil etish bilan bir qatorda kelgusida dialektal, tarixiy, etimologik frazeologik lug'atlar, frazeologik sinonimlar, frazeologik antonimlar lug'atlarini tuzishga kirishish lozim"ligini ta'kidlaydi Yusuf Nurmammedovning "Frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari" monografiyasida (Samarqand, 2021) muallif til va madaniyat munosabatining lingvomadaniy aspekti, frazeologik birliklar tushuncha ko'lami, istifodagi atamaları, ularni tadqiq etish metod va usullari xususida ilmiy izlanishlari xulosalarini bayon etib, bir qancha tahlil namunalarini o'quvchi e'tiboriga havola etgan.

Zoonim komponentli frazeologik birliklarning etimologik xususiyatlari tadqiqi Gulsara Xakimova ilmiy izlanishlarida ham tahlilga tortilgan bo'lib, olim Qutadg'ubilig va Alp-er-To'nga matnlaridagi zoonimlarni lingvokognitiv va lingvokulturologik jihatlarini yoritib bergan (2019). Zoonimlarni so'z sifatida etimologik tadqiq qilish Baxtiyor Abdushukurovning "XI-XIV asr Turkiy yozma manbalar tilidagi zoonimlar" (1998) nomzodlik dissertatsiyasida uchraydi. Funktsional-semantik, leksik-semantik va struktur-grammatik tahlil asosida o'rganilgan qadimiy manbalarda qo'llanilgan hayvon nomlari arab yozuvi bilan ham ifodalaniib, ularning iste'moldagi mazmun va shakl o'zgarishlari, boshqa tillar bilan bog'liqligi, turli olimlarning fikr va xulosalari o'rganilgan.

Xulosa - O'zbek frazeologiyasi uchun dolzarb muammolardan yana biri frazemalarning kelib chiqishi etimologiyasini o'rganishdir. Bu sohada S. Mutallibov, E.Umarov, A.Jo'raboyev, F.Isoqov kabi olimlarning ayrim maqolalari e'lon qilingan. Sh.Shomaqsudov va S.Dolimovlar tomonidan tuzulib, "Keng uyning kelinchagi" (Toshkent, 1961,1964), "Qayroqi so'zlar" (2011) nomi bilan nashr etilgan asarda Sh.Shomaqsudov, Sh.Shoraxmetovlarning "Ma'nolar maxzani" (2011) nomli lug'atida ham tilimizdagi bir qancha maqol, matal tipidagi frazemalar etimologiyasi haqida so'z yuritilgan edi. Lekin bu asarlarda keltirilgan etimologiyalarning barchasini ilmiy haqiqatga yaqin deyish qiyin.

Frazeologiyani, xususan zoonim komponentli frazeologik birliklar va ularning kelib chiqish tarixi - etimologiyasi o'rganilishini tahlil etar ekanmiz, o'zbek va qoraqalpoq tilshunoslari qo'lga kiritgan natijalar borasida keskin tafovut borligini ko'rdik. O'zbek tilshunosligida frazeologik birliklar etimologiyasining yanada chuqur va keng qamrovda tadqiq etilishi xalqning tarixi, ijtimoiy, siyosiy, diniy, madaniy hayoti o'tmishi va buguni, qadriyatlar va falsafasi haqida boy madaniy me'rosimizning yana ko'plab yillar davomida yozma manbalarda saqlanishiga, o'zlikni yanada chuqurroq anglashimizga, o'zbek tili jozibasini ilmiy asoslar bilan yanada mazmunliroq ochib berilishiga asos yaratadi. Chunki frazeologik birliklar

xalq nutqining eng go'zal qismlaridan biri bo'lib, u milliy o'ziga xoslikni yaqqol namoyon etadi, nutqni ta'sirchan qiladi; katta qatlamni tashkil etadi. Shunga qaramasdan, o'zbek tilshunosligida, xususan frazeologiyasida barqaror birikmalarning kelib chiqish tarixi xususida ishlar juda kam. Frazeologik birliklarning etimologik lug'ati mavjud emas. Mavzu vaqtida o'rganilmasa qo'lga kiritilishi mumkin ma'lumotlar va manbalarni ham yo'qotishimiz mumkin. Tarixni o'rganishni kechiktirish o'rganish imkoniyatini butkul yo'q qilishi mumkin!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kunin A. V. Kurs frazeologii sovremennogo angliskogo yazyka. Moscow. 1996. - 5b
2. Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeologiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti. Samarqand. 2013. 112-113-b.
3. Vinogradov V. V. Osnovniye ponyatiya russkoy frazeologii kak lingvisticheskoy dissiplini. Izbraznniye trudi. Leksikologiya i leksikografiya. – M. , 1977. – 118 b.
4. Kunin A. V. Frazeologiya sovremennogo angliyskogo yazika. M. :Vissh. shk. , 1996. – 380 b.
5. V. Pisani. "Etimologiya: istoriya, problemi, metod". M. , 1956.
6. Otkupshipov Y. "K istokam slova". Sank-Peterburg -2005, 5-6-betlar.
7. Usmonov S. "Umumiy tilshunoslik". T. -1972, 61-bet.
8. Dadaboyev H. "O'zbek terminologiyasi". T. -2019, 16-bet.
9. Yo'ldoshev B. "O'zbek frazeologiyasi va frazeologiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti". SamDu, 2013. 112-113-b.